

Iványosi-Szabó Tibor

XVII. századi népművészeti motívumok Kecskeméten

Elgondolkodtató, hogy a már régmúltnak mondható történelmünket sem tudjuk azonos mércével mérni. Történezeink hosszú időn át szívesebben foglalkoztak a XVI. század eseményeivel, mint a következőével, vagy a későbbiekével. Úgy tűnik, irodalomtörténezeink körében tovább él ez a tudományos életben szerencsésnek éppen nem mondható megközelítés. Legalábbis ezt érzékelteti a közelmúltban megjelent *A magyar irodalom történetei* című háromkötetes munka (főszerkesztő Szegedy-Maszák Mihály) első kötetének összeállítása. Az 1800-ig terjedő időszakot átfogó feldolgozások között nem jutott hely a század egyik, kétségtelenül meghatározó, irodalmi alakjának, Pázmány Péternek, a „magyar próza atyjának” (Kosztolányi).

Helytörténetírásukban is még mindig fellelhető ez az egyoldalúság. A szakfolyóiratok és a kiadók szívesebben fogadnak, publikálnak olyan forrásokat, feldolgozásokat, amelyek a terjeszkedő törökök elleni végvári harcokkal vagy a XVIII. századi kuruc portyákkal foglalkoznak. A „nagy század” hazai — az említetteknel jóval nagyobb hozamú — vergődései-vívódásai iránt sokkal csekélyebb az érdeklődés. (Nem véletlen, hogy történelmi tárgyú játékfilmjeink témaválasztásánál is feltűnik ugyanez az elfogultság.) Ezen a mentalitáson szűkebb pátriánk sem tudott felülemelkedni. A Kecskemét monográfiája I. (és mindeddig utolsó) kötetében bántóan csekély figyelmet kapott ez az időszak. A három részre szabdalt országunk legnagyobb mezővárosának XVII. századi szellemi életéről, kultúrájáról pedig szinte említés sem történik. Pedig itt található a hódoltság területén fennmaradt legnagyobb levéltári anyag. Itt és most csak a korabeli mezővárosi népművészet egyes elemeinek felidézésével, néhány motívumának közreadásával kívánom felhívni a figyelmet arra, hogy a hiányok mérséklése érdekében nem lenne haszontalan az eddigieknél alaposabban vallatóra fogni ezeket a pótolhatatlan forrásokat.

A korabeli mezővárosok ötvösművészetét már ismertette egy igényes kötet. A textíliák, a bőrök, a fák lényegesen romlandóbbak, mint a fémek. A rendkívül drága főúri ruhákból, bútorokból szerencsénkre így is jelentős számban őriznek múzeumaink e korból csodálatosan szép darabokat. Sajnos nem mondhatjuk ezt el a népművészetnek és a népi iparművészetnek a területeiről. Pedig még ezekben a keserves évszázadokban is mindennapos igény volt a hétköznapi ruházati cikkek, eszközök, szerszámok szépítése, igényes megformálása. Ha eredeti darabok nem is, de néhány szűkszavú leírás segíti ezek felidézését. A tanács 1675-ben Szana Mihálynét — egyik helybeli *gazda* özvegyét — szerződtette konyhájának vezetésére. A hagyományoknak megfelelően rögzítették bérét, amely 14 tallér készpénz mellett kész árukat, anyagokat is tartalmazott: „*egy rása kurdi bélés, zsinor, egy rókabőr, szederjes fejtű szoknya. Két sing fejtű, egy vég törökvászon, két pár csizma kordován, két*

ümegváll, három főrevaló, két futa, egyik selyemaljú, a másik közönséges". A szakácsnők korábbi és a későbbi konvenciói jelzik, hogy nem egyedi esetről van szó. Az igények és kívánságok egyénenként és esetenként erőteljesen változtak, így legalább a különféle öltözékek és anyagok nevének felsorolásával tudjuk érzékelteni, hogy még a gazdatársadalom szegényebb rétegében is milyen figyelemre méltó igények rögzültek sok évtizedre: perpetula szoknya, zobbony, szederjes zobbony, saru, gyoics, patyolat, muhar mente, zsinoröv, bagaria szoknya, előkötő, szederjes rása kötő, fekete bársony, szoknyának való fajlandis, ingnek való buljavászon, kürdinek való szederjes rása, zöld bársony, fakó kötő, fekete rása kötő, fekete rása kürdi bélésével, fekete bagaria szoknya, muhar vállravaló stb. Csak a felsorolt jelzők is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy ezekből az anyagokból valóban színes öltözékek készülhettek. Aligha kétséges, hogy a jobb módú és az igazán gazdag cívisek asszonyai, lányai még nagyobb választékból állíthatták össze ünnepi öltözküiket. Annak érzékeltetésére, hogy milyen igények merültek fel és váltak valóra, csak egyetlen példát említek. 1680-ban az egyik gazdag cívis ládájában lévő portékák leltározásakor rögzítették: *„annya ruhája ára tallér 31”*. Ennek igazi értékét az jelzi, hogy az örökség része volt egy csikó, amelynek az ára 27 tallér, ami egy pásztor vagy béres egész évi keresetével volt egyenlő. Sajnos arra nincs semmiféle utalás, mitől lett ennyire drága ez az öltözk.

A szép eszközök és a szép ruházat iránti igény a szegényebb rétegek között is folyamatosan fellelhető. A béresek és a cselédek régtől fogva a legközönségesebb tárgyaikat, szerszámaikat is gazdagon díszítették. Többek között a jármokon a *„festett, szerfelett görbe béléfnak és hasonló tsifraságú tézslafejnek”* a készítésére olyan fokozott figyelmet fordítottak, hogy a magisztrátus rendeletekkel igyekezett ennek korlátot szabni. A hajadonok pedig apró tárgyak készítésével és ajándékozásával jelezték, hogy szívesen látják a velük kacérkodó legény közeledését: *„Horpasz Sára jegyendőt és gatyá madzagot, cifrát, varratott Sakai Miklósnak.”* A paraszti közösségekben cifra ködmön és a cifra szűr később általános ünnepi viseletté vált. Azonban a rendi-feudális társadalomban a szolgák, a cselédek ruházatukban sem lehettek hasonlóak gazdáikhoz. Ők azonban ezeket a határokat ismételtlen igyekeztek átlépni, ezért a hatóság újabb és újabb rendeletekkel és súlyos büntetésekkel próbálta igényeiket visszaszorítani, vagy legalábbis fékezni. 1689-ben *„Dékány György uram fejős juhászának Komáromi Szűcs István egy mód nélkül való czifra ködment csinált [a] város és magok [a] czehek tilalma ellen, azért... Komáromi Szűcs büntettetik meg 12 forintra és a foházban az ködmennek az czifráját fejce le...”* Aligha kétséges, hogy hasonlóan díszes felsőruhákat a gazdák már régtől fogva használtak. Az idézetből az is kiderül, hogy nem a vásárban szerezte be a juhász a ködönt, hanem egy helyi iparos munkája volt az, aki minden bizonnyal társaival együtt sok hasonlót készített már a város gazdáinak.

Múzeumaink jelentős számban őriznek a XIX. és a XX. századból való cifraszűröket. Ezek legfőbb díszzeit, vagy legalábbis azok számottevő részét eleiktől örökölt minták alapján készíthették. Ha nem áll rendelkezésünkre korábbi évszázadokból legalább néhány meghatározó motívum, nem érzékelhető a változások jellege, és óhatatlanul visszavetítjük ezeket a kikristályosodott formákat az előző korokra. Kecskemét város tanácsának XVII. századi nyilvántartásaiban maradt ránk néhány minta, amelyek a népművészet e területének fejlődését kutató szakemberek számára fontosak lehetnek.

A legrégebbi emlékünkhöz az adószedő bíró 1662. évi nyilvántartásában van. Az egyik üresen maradt oldalon találjuk — talán kötetben gyakran fellelhető egyik tollpróba — a kissé elnagyolt, néhány részletében esetlenül rajzolt, javított virágmintákat és indákat, amelyek azonban még ilyen formában is feltétlenül alkalmasak arra, hogy összehasonlítsuk a későbbi évszázadokban készült varratokkal.

A következő, ugyancsak tintával készített rajz 1685-ből való. Valószínűleg valamelyik kisbíró, vagy az annak munkáját segítő deák firkanthatta a robotlajstrom egyik üresen

istaz Galt/
izra Kijona

Mödoke - György volt
~~János~~ volt Kalmán
Kalmán Kalmán

istaz Galt/
izra Budor

Kaladóra.

el Bököt

maradt lapjának szögletébe. A kinyílt tulipánt idéző formákat figyelemre méltó biztonsággal és nagy rutinnal vetette papírra. Ez minden bizonnyal már akkor közkedvelt motívum lehetett, mivel a következő évi nyilvántartásban ehhez nagyon hasonló rajz lelhető fel. Nem valószínű, hogy azonos kéztől származik, mivel itt a vonások bizonytalanabbak, de a tollrajz is tisztán és határozottan megformált elemeket mutat be. Néhány oldallal odébb egy újabb, ezúttal egyszerűbb motívumot rögzítettek, amely a kivitelezés szintjét tekintve az utóbbi rajzzal mutat rokonságot.

A legösszetettebb és kétségtelenül a legszebb rajzot egy évvel később, 1686-ban örökítették meg egy hasonló kötetben. Ez is tollrajz, amely azonban már nem egyetlen motívumot tartalmaz, hanem különféle elemeket. Ennek az a különleges értéke, hogy a jelentős számú motívum elhelyezését, azok kapcsolását és összefűzését is jól érzékelteti. Bár ilyen formában ez csak egyetlen „lelet”, mégis képes felidézni, sőt dokumentálni ezen kor mestereinek rendkívüli igényességét és művészi összhangra való törekvését. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, milyen könnyed a vonalvezetés és a részletek beillesztése. A megfelelő biztonság nemcsak kiváló rajzkészség, hanem nagy gyakorlat eredménye lehet. Ezek alapján már a XVII. századi mezővárosainkban joggal beszélhetünk kiforrott és magas szintű népművészetről. Ki tudja, hogy Komáromi István szűcs számára mi volt a nagyobb büntetés: saját *alkotását*, a „műves” és élénk színekben pompázó díszeket eltávolítani a „mód nélkül való” cifra ködmönrről, vagy néhány napot eltölteni a város börtönében.

Még egy újabb virágmintákat megörökítő rajzot érdemes felidézni. Ezt minden bizonnyal ugyancsak az 1686. évi robotlajstromot vezető deák vetette papírra. Ezúttal nem egy üresen maradt oldalt, hanem a kötet hátsó borítójának belső lapját díszítette velük. Formájában, arányaiban szorososan kapcsolódik az előzőkhöz. A virágszál végéhez kapcsolt szív alak a korábban említett rajzokon is fellelhető. Bár — az ugyancsak tollrajzon — több virágfej vehető ki, ezek kivitelezése és főként összefűzése lényegesen kezdetlegesebb a fellelhető legszebb kompozíciónál. Mégis közreadása azért célszerű, mivel a nagyon csekély mennyiségű emlékek nemcsak a számát, hanem bizonyító erejét is feltétlenül növeli.

Természetesen az itt bemutatott töredékek önmagukban nem elegendőek sem e kor népművészetének megrajzolására, sem pedig a helyi sajátosságok pontos feltárására. Azt viszont feltétlenül elősegíthetik, hogy az egyes elemek és összetettebb motívumok fejlődését, változását, vagy éppen következetes megőrzését a szakemberek nyomon kísérhessék. Még néhány hasonló töredék feltárása, közreadása után pedig nemcsak hiányérzetünk csökkenhet e területen, hanem legalább fölsejlik, valójában mit örökölhettünk a késő középkorból és a kora újkorból, milyen értékeink mentek veszendőbe, mivel lettünk szegényebbek. És talán sugallhatják azt is, hogy érdemes a régi levéltári anyagot nagy körültekintéssel tovább viallatni.

(Az egyes rajzok lelőhelyei:

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

IV. 1508/c 1662. 178.

IV. 1504/m 1685. 216.

IV. 1504/m 1686. 77.

IV. 1504/m 1686. 193.

IV. 1504/m 1686. Hátsó borító belső oldala.)